

Ewelina M. Mączka¹
ewelinamaaczka@wp.pl
Wydział Teologii UWM, Olsztyn
ORCID: 0000-0001-9574-443X

Jean Price-Mars a haitański nurt indygenizmu

Jean Price-Mars and the Haitian Indigenism Trend

Cytowanie: Mączka E.M., 2023, *Jean Price-Mars a haitański nurt indygenizmu*, Nurt SVD, t. 154, nr 2, s. 206-219

Streszczenie

W historii Ameryki Łacińskiej indygenizm był ważnym ruchem humanistycznym o charakterze społeczno-kulturowym i artystycznym, którego uaktywnienie wiąże się z inwazją Stanów Zjednoczonych na Haiti w 1915 roku. Założenia indygenizmu skupiały się wokół kwestii związanych z tożsamością, duchowością murzyńską oraz folklorem ludowym. Na ruch wpływ miał Jean Price-Mars oraz autorzy publikujący w czasopiśmie *La Revue Indigène*. Artykuł porusza tematykę związaną z haitańskim indygenizmem i został podzielony na dwie części: w pierwszej ukazano sylwetkę Jeana Price-Marsa, a w drugiej dokonano charakterystyki indygenizmu haitańskiego oraz wpływu, jaki wywarł na niego wspomniany antropolog haitański.

Słowa kluczowe: Haiti, indygenizm, Jean Price-Mars, literatura, rdzennaś, świadomość narodowa, tożsamość.

Abstract

In the history of Latin America, "indigenism" (indigenous activism) was an important movement, but its Haitian variant stands out significantly from other varieties. It was a humanist movement of a socio-cultural and artistic nature, the activation of which is associated with the United States invasion of Haiti in 1915. The assumptions of indigenism focused on issues related

¹ Doktor nauk teologicznych; absolwentka studiów teologicznych i nauk o rodzinie na Wydziale Teologii UWM w Olsztynie; obszary zainteresowań badawczych: religie afrochrześcijańskie (zwłaszcza vodou), magia, relacja ciała i duszy w religiach i kulturach.

to identity, black spirituality and folk folklore. The movement was influenced by Jean Price-Mars and authors publishing in the magazine *La Revue Indigène*. The article discusses issues related to Haitian indigenism and it is divided into two parts. In the first one, the author presents the profile of Jean Price-Mars. The second part characterizes Haitian indigenism and the influence that this Haitian anthropologist had on it.

Keywords: Jean Price-Mars, identity, indigenism, Haiti, indigenoussness, literature, national consciousness.

Wprowadzenie

Elementem wspólnym państw regionu Ameryki Środkowej jest burzliwa historia kolonialna, która odcisnęła piętno na tożsamości ludzi zamieszkujących ten obszar. Jednym z efektów wpływających na kształtowanie się haitańskiej tożsamości i kultury było zagadnienie rasy czarnej jako „konstruktu społecznego opartego przede wszystkim na kolorze skóry” (Kaganiec-Kamieńska, 2017, s. 396) i powiązanego z tym dostępu do władzy (Buchanan, 1980, s. 175). Co więcej, sprawy klasowe oraz religijne znajdowały się u podstaw wewnętrznych konfliktów, które nękały Haiti od momentu wywalczenia niepodległości – i nękają do dziś. Powyższe kwestie przejawiały się w powielanych dualizmach, tj.: „między *nèg anwo* i *neg anba* (ludźmi z góry i ludźmi z dołu), *nwa* i *milat* (Murzyn i Mulat), *nèg lavil* i *nèg andeyò* (mieszkaniec miasta i chłop), praktykujący vodou i katolicy” (Rousseau Déus, 2020, s. 3; Kaganiec-Kamieńska, 2017, s. 396).

Tożsamość narodowa to istotny element kultury każdego państwa. Na przełomie XIX i XX wieku pytanie o tożsamość stanowiło ważny element dyskursu społecznego mieszkańców Ameryki Łacińskiej. Agnieszka Kaganiec-Kamieńska stwierdza: „Formowanie się tożsamości w Ameryce Łacińskiej było procesem kształtującym się najpierw w opozycji do Europy, a następnie w II połowie XIX wieku w opozycji do Stanów Zjednoczonych jako agresora”² (Kaganiec-Kamieńska, 2017, s. 151). Należy podkreślić, że tożsamość haitańska

² „W 1915 prezydent USA Woodrow Wilson wysłał oddziały Marines do Port-au-Prince, by bronić amerykańskich interesów gospodarczych. Na wyspie mieszkała bowiem bardzo silna ekonomicznie mniejszość niemiecka, która po wybuchu I wojny (1914) stała się potencjalnym wrogiem Amerykanów. Ci, szykując się do wypowiedzenia Niemcom wojny (co nastąpiło w 1916), zabezpieczyli się strategicznie, przejmując kontrolę nad Haiti” (Włoczewska, 2012, s. 23).

związana jest z wyjątkowym statusem tego kraju jako pierwszego narodu karaibskiego, który wyzwolił się spod francuskich władz kolonialnych. Był to przełomowy moment dla niewolników – mieszkańców wyspy, którzy uzyskali wolność w każdym przejawie życia osobistego oraz społecznego. Sytuacja zmieniła się na początku XX wieku. W latach 1915-1934 Haiti okupowały Stany Zjednoczone. Był to okres trudny dla Haitańczyków, ponieważ dostrzeżono i zrozumiano wagę utraconej niepodległości. Amerykańska okupacja wywołała dyskusje, obejmujące szereg zagadnień, w tym kwestię tożsamości i świadomości narodowej. W czasie jej trwania „wyłoniły się dwa nurty literackie. Pierwszy, profrancuski, dążył do zachowania standardów języka i bronił kultury francuskiej jako wzorca” (Włoczewska, 2012, s. 167). Drugi stanowił indygenizm, którego przedstawiciele skupili się wokół pisma nazywanego *La Revue Indigène*.

Indygenizm haitański (*indigenisme haitien*) jawił się jako ruch humanistyczny o charakterze społeczno-kulturowym i artystycznym, którego powstanie związane było z okupacją Haiti. Judith Charles wskazuje, że okupacja kraju stanowiła moment zwrotny dla haitańskiej myśli społecznej, szczególnie dla indygenizmu. Ruch ten był swoistą odpowiedzią na amerykańską ekspansję i zarazem jawił się jako sprzeciw wobec nowożytnej kolonizacji oraz ponownego rasizmu kolonialnego (Charles, 1984; Guerrier, 2008). Intelktualiści tamtych czasów definiowali haitański indygenizm jako poszukiwanie tożsamości. Według Judith Charles indygenizm oznacza to, co jest głęboko haitańskie, dlatego staje się on synonimem „haitaństwa” – jak wskazuje Charles – „odzwierciedlonego w [...] literaturze, sposobie myślenia i odczuwania, który jest właściwy Haitańczykom, ich zwyczajom, ich wartościom, ich wierzeniom, ich życiu kulturalnemu” (cyt. za: Rousseau Déus 2020, s. 156; Charles, 1984, s. 7). Założenia indygenizmu skupiały się m.in. wokół kwestii dotyczących duchowości murzyńskiej, tradycji tubylczej oraz folkloru ludowego. Przywołując słowa Józefa Kwaterko, należy wskazać, że „indygenizm, proklamując haitański autentyzm, rehabilitując kulturę rasy czarnej i czyniąc z gloryfikacji «duszy narodowej» jeden z istotnych punktów swego programu, nosił też w sobie ryzyko ideologicznego zwyrodnienia. Objawi się ono w literacko marginalnym zjawisku «czarnego nacjonalizmu» (*le noirisme*) u pisarzy skupionych wokół pisma *Les Griots*” (Kwaterko, 2003, s. 51).

Haitański indygenizm wpisuje się w nurt *négritude*, który „jest ruchem literacko-filozoficznym gloryfikującym przeszłość i tradycyjne wartości Afrykanów z jednoczesnym odrzuceniem

wszelkich wytworów asymilacji cywilizacji afrykańskiej z innymi, obcymi cywilizacjami, zwłaszcza kolonizatorów” (Rudowski, 2013, s. 77). Na powyższy dyskurs znaczący wpływ miał Jean Price-Mars, który zapisał się na kartach historii Haiti jako propagator haitańskiego indygenizmu, przy czym zachęcał on do docenienia i rozwoju unikalnej haitańskiej kultury, poezji, sztuki oraz muzyki. Głoszone przez Jeana Price-Marsa tezy znalazły uznanie wśród haitańskich studentów oraz intelektualistów.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie wpływu Jeana Price-Marsa na haitański nurt indygenizmu. Artykuł skała się z dwóch części – przedstawienia postaci Jeana Price-Marsa oraz charakterystyki haitańskiego indygenizmu.

Sylwetka Jeana Price-Marsa

Jean Price³-Mars urodził się w Departamencie Północnym (Grande-Rivière du Nord) na Haiti w dniu 15 października 1876 roku jako syn Eléomonta Marsa i Fortuny Delcour Michel. Ojciec z zawodu był rolnikiem, którego wybrano do Izby Deputowanych⁴. Po śmierci matki był wychowywany przez babcię katoliczkę i ojca protestanta w atmosferze tolerancji religijnej. We wczesnych latach życia ojciec zaszczepił w nim uznanie i szacunek dla lokalnej kultury, zapoznając go z tradycją, zwłaszcza z haitańskim folklorem (Joseph, 2012, s. 622; Magloire-Danto, 2005, s. 162-163). Wykształcenie podstawowe odebrał Price-Mars w Collège Grégoire w Cap-Haïtien. W 1895 roku zdał maturę Lycée Pétion w Port-au-Prince – stolicy kraju. Następnie otrzymał stypendium, które pozwoliło mu wstąpić na Wydział Medycyny w Paryżu, ale ostatecznie dyplom lekarza uzyskał dopiero 22 lata później na Haiti. Doktoryzował się w 1923 roku na Wydziale Medycyny w Port-au-Prince (Joseph, 2012, s. 622; Antoine, 1981;

³ Price-Mars „otrzymał drugie imię «Price» na pamiątkę mulata Hannibala Price’a. Według Jacquesa Antoine’a, Price-Mars, pisząc do Bookera T. Washingtona w 1904 r., aby odwiedzić Instytut Tuskegee, dopisał nowe imię, łącząc Price – nazwisko mulata – i Mars (nazwisko ojca). Potraktował ten gest jako manifest pragnienia, aby jego rodacy żyli w pokoju i solidarności. Jego żona i córka (ur. 1932) nazywają się Price-Mars, podczas gdy Louis Mars (1905-2000) jego syn (urodzony z poprzedniego związku) używał wymyślonego przez ojca nazwiska dopiero w późniejszym wieku” (Magloire, 2003a; Magloire, 2003b).

⁴ J. Price-Mars, *Haitian Physician and Diplomat* [on-line], <https://www.britannica.com/biography/Jean-Price-Mars> [dostęp: 19.02.2023].

Depestre, 1968, s. 172). W trakcie pobytu w Paryżu uczęszczał na inne kursy, w tym nauk społecznych i humanistycznych na Sorbonie, w Collège de France oraz Musée du Trocadéro (Joseph, 2012, s. 623; Magloire-Danto, 2005, s. 162-163). W czasie pobytu we Francji „zaprzyjaźnił się z innymi intelektualistami z afrykańskiej diaspory i pisarzami «renesansu Harlemu». Ruch *négritude*, który w znacznym stopniu przyczynił się do afrykańskiego nacjonalizmu kulturowego, wyłonił się z ideologicznego i literackiego wzburzenia tych środowisk” (Magloire-Danto, 2005, s. 162-163). Po pięciu latach studiowania w Paryżu zakończono stypendium, a Price-Mars powrócił do kraju (Depestre, 1968, s. 172-173).

Po powrocie rozpoczął karierę dyplomatyczną. Był przedstawicielem Haiti na międzynarodowej wystawie w Saint-Louis w 1904 roku oraz pełnił funkcję chargé d'affaires w Waszyngtonie. W latach 1905-1908 był członkiem Zgromadzenia Narodowego na Haiti, a w okresie 1912-1915 sprawował funkcję Generalnego Inspektora Oświaty Publicznej na Haiti. W 1923 roku w Lycée Pétion w Port-au-Prince Jean Price-Mars wraz z Dantè Bellegardem, Françoisem Denisem Légitimem, Sténio Vincentem i Jacquesem Cattsem Pressoirem założyli Towarzystwo Historii i Geografii Haiti (*La Société d'histoire et de Géographie Haïtienne*), którego celem była „edukacja Haitańczyków dotycząca ich kraju oraz jego historii” (Magloire-Danto, 2005, s. 162-164).

W 1941 roku utworzono *Institut d'ethnologie* na Haiti, którego współzałożycielem był Price-Mars, on też do roku 1947 pełnił on funkcję dyrektora Katedry Socjologii i Afrykanistyki. Price-Mars odegrał ważną rolę w rozwoju nauk społecznych na Haiti. Utworzenie centrum badawczego i wykształcenie grupy haitańskich etnologów było ważnym przykładem dekolonizacji wiedzy antropologicznej (Magloire-Danto, 2005, s. 150). Autorytet etnograficzny Price-Marsa, jego badania oraz publikacje były i są źródłem inspiracji dla elit afrykańskiej diaspory w Nowym Świecie (Palisse, 2014, s. 84-85; Magloire, 2003).

Jean Price-Mars startował w wyborach na prezydenta Haiti w 1930 roku, jednak wybory wygrał Sténio Vincenta. W latach 1930-1935 oraz 1941-1946 pełnił funkcję senatora. W okresie od 19 sierpnia 1946 do 10 kwietnia 1947 piastował stanowisko ministra spraw zagranicznych Haiti (za prezydentury Léona Dumarsaisa Estime'a). W 1946 roku pełnił funkcję ambasadora w Republice Dominikany (Depestre, 1968).

W dniach 19-22 września 1956 roku odbył się Pierwszy Kongres Czarnych Pisarzy i Artystów w Paryżu (*Congrès International des Écrivains et Artistes Noirs – Paris*), którego przewodniczącym był Price-Mars (Frioux-Salgas, 2021, s. 143-145; Depestre, 1968, s. 172). Ponadto był pierwszym przewodniczącym Towarzystwa Kultury Afrykańskiej (*Société Africaine de Culture – Paris*), organizacji kulturalnej powiązanej z UNESCO. W 1956 roku Akademia Francuska przyznała mu wyróżnienie literackie, które charakteryzowało całość jego twórczości, co więcej – przez Léopolda Sédara Senghora został uznany za ojca *négritude* (Robinson, 1997, s. 1245-1247). W 1959 roku był kandydatem do Nagrody Nobla z dziedziny literatury; w 1965 roku uzyskał Karaibską Nagrodę Literacki ADELFI (*Prix Littéraire des Caraïbes de L'adelf Paris*) za całokształt twórczości. W 1966 roku Price-Mars został zaproszony do Senegalu, gdzie otrzymał tytuł doktora honoris causa na Uniwersytecie w Dakarze (Magloire, 2003b).

Jean Price-Mars jest autorem ponad 100 artykułów, wystąpień i konferencji z dziedziny antropologii, historii, pedagogiki, polityki oraz literatury. Jedną z najważniejszych jego prac *Ainsi parla l'Oncle* została opublikowana w 1928 roku i przetłumaczona na kilka języków. W działalności naukowej Price-Mars wykorzystywał historię jako narzędzie badawcze, aby ukazać elementy składające się na odrębną i unikalną kulturę Haiti. Wskazywał na mieszanie i zmienianie się tradycji „afrykańskich” i „europejskich” w procesie dochodzenia do teraźniejszości (Magloire, 2003b).

Haitański indygenizm a Jean Price-Mars

Jak wspomniano, haitański indygenizm wpisuje się w nurt *négritude*. Agnieszka Włoczewska zaznacza w *Małym słowniku pojęć i terminów frankofońskich*, że termin *indygenizm* (fr. *indigénisme*) to „uświadomienie sobie swej specyficznej i odrębnej tożsamości, wynikającej z przynależności do narodów amerindiańskich. Cechuje się afirmacją kultury amerindiańskiej, badaniem i obroną jej historii, tradycji, wierzeń. Indygeniści sprzeciwiali się arbitralnemu waloryzowaniu kultur i domagali się poszanowania dla odmienności wobec zasad estetyki europejskiej” (Włoczewska, 2012, s. 85).

Dieumett Jeana podaje, że termin *indigène* pochodzi od łacińskiego słowa *indigène*: *indi* (we wnętrzu, w kraju) i *gena* (urodzony).

Badacz na bazie danych z *Universalise Encyclopédie d'Anthropologie, Dictionnaire de la Langue Française* [1873] oraz *Dictionnaire de l'Académie française* [1932] stwierdza, że „termin *indigène* może być używany w dwóch znaczeniach: pierwsze jako przymiotnik, a drugie jako rzeczownik. *Indigène* jako rzeczownik odnosi się do osoby pochodzącej z danego kraju lub regionu; dotyczy też roślin, zwierząt i produktów (rodzime rośliny, rodzime zwierzęta, rodzime produkty). Z czasem termin *indigène* zyskał na Haiti znaczenie pejoratywne o tego stopnia, że był używany jako obelga” (Jeana 2018, s. 58-59). *Słownik taciński-polski* podaje, iż słowo *indigena, ae (m. et f.)* może być używane w dwóch znaczeniach, tj. jako rzeczownik – oddając sens: krajowiec, rodak, tubylec, oraz jako przymiotnik – mając znaczenia: tubylczy, swojski, rodowity. Termin pochodzi prawdopodobnie od słów *indu* i *gignere*. *Indu* (arch. *endo*) z abl. oznacza: w, wewnątrz, w obrębie czegoś (Plezia, 1998a, s. 114-115, 121); *gigno, ere, genui, genitum* (por. *geno, ere, genui, genitum*) oznacza: rodzić, płodzić, wydawać na świat (Plezia, 1998b, s. 655). Z kolei *Słownik kościelny taciński-polski* podaje następujące znaczenia terminów *indigena, ae (m. et f.)*: krajowiec, tubylec, *indigenus, a, um*: swojski, domowy, miejscowy, krajowy (Jougan, 1948, s. 300). Słowo *gena, ae* (częściej *pl. genae, arum*) – według wspomnianych wyżej słowników – oznacza policzek, lico, twarz, oblicze, a nawet powiekę i wargi (Plezia, 1998b, s. 639-640; Jougan, 1948, s. 252).

Interesujące jest, że pojęcie *indigénisme* było obecne w literaturze haitańskiej od około 1804 roku, czyli od uzyskania przez kraj niepodległości (Jean, 2018, s. 50-52). Rudowski akcentuje, iż „prądy odrodzieńcze, poszukujące swojej tożsamości oraz wyrażające chęć «powrotu do źródeł» pojawiły się dość wcześnie na Haiti” (Rudowski, 2013, s. 80). Jednak termin ten zyskał na rozgłosie oraz pozytywnym znaczeniu wraz z wydaniem pierwszego numeru czasopisma *La Revue Indigène* w 1927 roku oraz zawartym w nim programie *Chronique-Programme* (Délide, 2020, s. 63; Włoczewska, 2012, s. 85-86; Jean, 2018).

La Revue Indigène było pismem literackim, które wydawano przez okres sześciu miesięcy (łącznie opublikowano sześć numerów). Przyjmuje się, że *La Revue Indigène* było pierwszym wyrazem szkoły literackiej, a także pierwszą demonstracją haitańskiego nacjonalizmu kulturowego (Délide, 2020, s. 63). Cel miesięcznika stanowiło publikowanie literackiej twórczości haitańskich intelektualistów, którzy za pomocą środków literackich celebrowali kulturę narodową. Redakcję czasopisma tworzyli Emil Roumer oraz poeci Jacques Roumain, Carl Brouard, Philippe Thoby-Marcelin i Normil Sylvain (Délide, 2020, s. 63).

Tematy poruszane na łamach *La Revue Indigène* koncentrowały się wokół piękna haitańskiej przyrody oraz codziennego życia – zarówno miejskiego, jak i wiejskiego. Należy zaznaczyć, że publikowane utwory literackie nie zawierały bezpośredniego odniesienia do zagadnień politycznych oraz aktualnej sytuacji w kraju. Przyjęta przez autorów forma i tematyka stanowiła unikalną i śmiałą odpowiedź na zaistniałą w kraju sytuację, związaną z okupacją przez USA i narzuceniem obcej kultury. Autorzy na łamach czasopisma wyrażali zachwyt nad autentycznymi wartościami narodowymi. Ten zabieg stanowił pośrednią formę oporu przyjętą przez awangardę artystyczną w opozycji do amerykańskiego okupanta. Był to też sposób na podkreślenie haitańskiej unikalności. Józef Kwaterko akcentuje, że indygenizm był „zwrotem ku tubylczości: oznaczał [...] nieklamane przymierze z wsią haitańską, z bezlitośnie i bezprawnie wywłaszczanym ze swej ziemi przez amerykańskie spółki cukrowe chłopstwem. Równocześnie przymierze to płynęło z wiary, że tubylczość, pojmowana tu swoiście jako ludowość, jest cechą konstytuującą naród. Dla wielu pisarzy znaczyło to, że przetworzenie jej w kategorię etyczno-estetyczną stanie się twórczym zaczynem literatury, przez którą promieniować mogłaby ich haitańskość” (Kwaterko, 2003, s. 93). Intelktualiści skupieni wokół *La Revue Indigène* próbowali zrekonstruować haitańską tożsamość, akcentując afrykańskie elementy, które przez dziesięciolecia były pogardzane oraz odrzucane. Pisarze indygenistyczni stosowali z zamysłem język kreolski, aby podkreślić unikalność haitańskiej kultury, wyrażanej właśnie za pomocą języka zwykłych ludzi. Pomimo krótkiego okresu, w jakim ukazywało się czasopismo, idee promowane przez autorów miały wpływ na haitańską myśl następnych pokoleń (Rodríguez Miranda, 2018, s. 5-9).

Jean Price-Mars był pierwszym badaczem, który studiował haitańską kulturę, a także mocno akcentował jej unikalność i pozytywne aspekty. Estera I. Rodríguez Miranda podaje, że Jean Price-Mars w okresie od 1920 do 1930 roku wywarł znaczący wpływ na haitańską inteligencję, zwłaszcza na intelektualistów skupionych wokół czasopisma *La Revue Indigène* (Rodríguez Miranda, 2018). Istotne były dwa jego dzieła: *La vocation de l'élite* (1919) oraz *Ainsi parla l'oncle: essais d'ethnographie* (1928).

Tematyka tożsamości narodowej stanowiła ważny element w twórczości Price-Marsa, który należało poddać debacie na arenie społecznej. Omawiany autor wyraźnie akcentował, że haitańska tożsamość opiera się na elementach afrykańskich kultur, które należy uznać i zaakceptować społecznie (Charles 1984, s. 51; Price-

Mars, 1928, s. 11). Głosił, że w tożsamości haitańskiej należy dostrzec elementy zasymilowane (wchłonięte) przez kulturę popularną, co miało stanowić formę oporu wobec okupacji Stanów Zjednoczonych. Price-Mars wielokrotnie akcentował niewystarczalność samej tylko obrony militarnej. Społeczeństwo miało przeciwstawić się okupantowi – przede wszystkim od strony kulturowej. Konsekwencją społeczną takiego działania miała być rekonstrukcja świadomości narodowej.

W 1919 roku Pirce-Mars opublikował *La vocation de l'élite*, w którym przedstawił fundamentalną rolę i znaczenie wiejskiej warstwy społecznej w haitańskim społeczeństwie. Co więcej, głosił, że społeczeństwo może się rozwijać, gdy wszystkie klasy będą zjednoczone. Dużo uwagi w swoich badaniach i twórczości poświęcił haitańskiemu folklorowi. Uważał, że „sposobem osiągnięcia interakcji między klasami jest literatura: włączenie legend folklorystycznych, opowieści i historii mówionej (masy) do literatury formalnej (elit)” (Rodríguez Miranda, 2018, s. 6). Autorzy z *La Revue Indigène* promowali powyższą ideę w swoim programie: „Miłość do literatury połączy i zjednoczy wszystkie serca, literatura stanie się formą religii, która ogłosi nadejście braterstwa, które do tej pory znalazło miejsce tylko w naszych oficjalnych aktach i na łamach naszych gazet” (Rodríguez Miranda, 2018, s. 6). Literatura Price-Marsa, jak i intelektualistów skupionych wokół czasopisma stanowiła „pewien wyraz manifestacji duszy ludu” (Rodríguez Miranda, 2018, s. 6).

W 1928 roku Price-Mars opublikował książkę *Ainsi parla l'oncle: essais d'ethnographie*, którą uznano za fundamentalne dzieło haitańskiego indygenizmu. Interesującym jest fakt, że Pirce-Mars opublikował fragment epilogu *Ainsi parla l'oncle* w *La Revue Indigène*. Estera I. Rodríguez-Miranda podkreśla, że książka stanowiła jeden ze sposobów przeciwstawienia się amerykańskiej asymilacji oraz wywarła wpływ na rozwój kultury narodowej (Pirce-Mars, 2009, s. 206, 123; Rodríguez-Miranda, 2018 s. 4-5; Mezilas, 2008, s. 30). Pirce-Mars użył w *tekście terminu indigène*. Był to interesujący zabieg stylistyczny, ponieważ nie oznaczał on dokładnie „rdzennego mieszkańca” w rzeczywistości Haiti. W literaturze przedmiotu można spotkać krytyczne uwagi, dotyczące przedstawienia przez badacza uproszczonego modelu linii pochodzenia Haitańczyków. W ujęciu Price-Marsa rdzenni mieszkańcy to mieszkańcy wsi (potomkowie niewolników), którzy powszechnie posługiwali się językiem kreolskim, wyznawali i praktykowali vodou jako system religijny, dysponowali własnym folklorem „ubranym” w emocjonalność i sensoryczność, w nim odnajdowali sens oraz siłę na zmierzenie się z trudną i wymagającą codziennością (Mezilas, 2008,

s. 10, 152). Mieszkańcy wsi – chłopci – wyzwolili Haiti z niewolnictwa i wywalczyli niepodległość w 1804 roku. Co więcej, Price-Mars wskazywał, że to dzięki nim po rewolucji haitańskiej kraj opierał się wszelkim naciskom z zewnątrz. Przy czym krytykował elity haitańskie za brak wrażliwości i działań na rzecz kraju. Zastosowanie w takim sensie terminu *indigène* było dość wymownym zabiegiem stylistycznym, „ponieważ ubolewał nad stanem, w którym wszystko, co jest autentycznie rdzenne – język, zwyczaje, uczucia, wierzenia – staje się podejrzanym” (Price-Mars, 2008, s. 9; Perry, 2017, s. 49; Mezilas, 2008, s. 43-44). Haitańska kultura oraz folklor sięgają swymi korzeniami Afryki. W książce autor „argumentuje za wartością afrykańskich kultur i cywilizacji jako środka podnoszącego prestiż wiejskiej kultury haitańskiej” (Perry, 2017, s. 50). Warto przywołać motto powtarzane przez Price-Marsa: „Być sobą tak w pełni, jak to tylko możliwe” (*soyons nous-même le plus complètement que possible*), które było wezwaniem skierowanym do społeczności, aby obudzić uśpioną tożsamość narodową (Dieumettre, 2018, s. 58; Mezilas, 2008).

Sylvia Wynter akcentuje, że Price-Mars dokonał prze-wartościowania haitańskiego folkloru, „które okazało się uderzeniem w serce ideologii elit” (Wynter, 1970, s. 34; Perry, 2017, s. 49). Afrykańskie pochodzenie zostało wpisane w centrum tożsamości haitańskiej. Dokonany przez autora zwrot ku rdzennemu folklorowi „staje się środkiem zabezpieczenia suwerenności kulturowej – zakończenia procesu dekolonizacji poprzez odwrócenie się od francuskich modeli i docenienie lokalności” (Wynter, 1970, s. 34-35). Indygenizm Price-Marsa „posługuje się niewolnictwem jako fundamentalną narracją, deklarującą afrykańską esencję haitańskiej kultury i krytykuje wszystkie aspekty haitańskiego społeczeństwa, które nie wyrażają własnego geniuszu czarnych ras” (Perry, 2017, s. 50).

Na tle Ameryki Łacińskiej haitański indygenizm stanowił specyficzną odmianę, obejmującą literaturę, kulturę, sztukę oraz myśl społeczno-polityczną. Nasuwa się pytanie, czym dokładnie wyróżniała się ta odmiana? Ludność Haiti w XX wieku nie wywodziła się już od rdzennych mieszkańców zamieszkujących ten obszar. Kiedy Krzysztof Kolumb odkrył wyspę w 1492 roku, zamieszkiwały ją dwie grupy etniczne – Arawakowie i Karibowie. Niemniej wprowadzony przez Koronę Hiszpańską system pracy oparty na *repartimento* i *encomienda* doprowadził do wyniszczenia grup etnicznych (Mączka, 2020, s. 101-110; Łepkowski, 1965, s. 19-15). Na przełomie XV i XVI wieku na wyspę rozpoczęto sprowadzać do pracy niewolników z Ameryki Zachodniej (Mączka, s. 110-118). Dlatego też indygenizm

nie był ruchem, który dążył do idealizacji bądź ożywienia Indian, czyli rdzennej ludności (Jean, 2018, s. 61; Sylvain, 1927, s. 6). Haitański indygenizm stanowił przenośnię, w której to niewolnicy byli metaforą rdzennych mieszkańców „w tym sensie, że są panami kraju w obliczu wszelkiej interwencji. [...] Nie jest to [tylko] nurt literacki, który romantycznie idealizuje rdzennych mieszkańców” (Mezilas, 2008, s. 30). Indygenizm stał się wyrazem i manifestacją kultury oraz folkloru w różnych obszarach twórczości artystycznej i literackiej na Haiti. Jak zauważa Mezilas, „haitański indygenizm reprezentował nurt kulturowego i ideologicznego oporu wobec amerykańskiej okupacji wojskowej, jednocześnie kładąc społeczne, polityczne, artystyczno-literackie i kulturowe podwaliny pod przyszłe Haiti” (Mezilas, 2008, s. 30). Indygenizm haitański jest zatem *détour* i *retour*. „*Détour* nie jest porzuceniem, ale działaniami przyjętymi w celu obejścia niebezpieczeństwa asymilacji; stanowi strategię przetrwania w obliczu myślenia systemowego. *Retour* nie jest fizycznym powrotem do krainy przodków, ale uznaniem istnienia Innego, duchowym powrotem do krainy alma mater, zaproszeniem do spotkania pokrewnych dusz. Ten powrót musi prowadzić nie tylko do Afryki, ale także do Ameryki Łacińskiej” (Jean, 2018, s. 61; Sylvain, 1927, s. 6).

Léon François Hoffman w *Littérature d’Haïti* podkreśla, że czasopismo *La Revue Indigène* było istotnym momentem w historii haitańskiej literatury. Wskazuje, że książka Price-Marsa *Ainsi parla l’oncle: essais d’ethnographie* stanowiła fundamentalną podstawę haitańskiego indygenizmu. Również Judith Charles uwypukla, że był to bardzo ważny czas dla Haitańczyków, związany z kształtowaniem się pojęcia świadomości i tożsamości narodowej (Rousseau Déus, 2020).

Podsumowanie

Działalność i twórczość Jeana Price-Marsa stanowi ważny wkład w odkrycie oraz docenienie tożsamości i kultury narodowej Haitańczyków. Leopold Sedar Senghor nazwał Price-Marsa ojcem *négritude*, gdyż próbował on ustanowić powiązania między Afryką i Czarną Diasporą oraz wspólną historią ludności pochodzenia afrykańskiego (Joseph i in., 2018). Nurt indygenizmu i działalność Jeana Price-Marsa umożliwiły zrozumienie przez społeczność, że dziedzictwo kulturowe stanowi pewną barierę oporu przed próbami jakiegokolwiek asymilacji. Zgłębiając tematykę haitańskiego indygenizmu, nasuwa się myśl, że stanowił on fundament kulturowy i ideologiczny oporu wobec

amerykańskiej okupacji. Przy czym wpłynął znacząco na społeczne i kulturowe podstawy narodu. Na tle Ameryki Łacińskiej ruch ten jawi się jako dość unikalny, ponieważ głównym jego elementem było poszukiwanie przez Haitańczyków tożsamości i świadomości narodowej. Ciekawą konsekwencją działalności ruchu stanowiło uznanie wartości i znaczenia „głosu ludu” jako wartości i skarbnicy dziedzictwa narodowego Haitańczyków. Co więcej, indygenizm haitański był również pewną formą wyzwolenia folkloru oraz tradycji z „objęć kultury popularnej” (Mezilas, 2008, p. 30-31).

Bibliografia

- Antoine J.C., 1981, *Jean Price-Mars and Haiti*, Three Continents Press, Washington.
- Charles J., 1984, *L'Indigénisme dans le Roman Haïtien*, Université McGill, Montreal.
- Charles C., 2012, *Conversations avec Émile Roumer et Franketienne (Entretiens et Critiques)*, Choucounne, Port-au-Prince.
- Dash J.M., 1981, *Literature and Ideology in Haiti 1915-1961*, The Macmillan Press LTD, London.
- Delices P., *Price-Mars and Black Public Intellectual Tradition in Haiti*, w: Joseph C., Mezilas G., Eddy Saint Paul J. (ed.), *Between Two Worlds, Jean Price-Mars, Haiti and Africa*, New York 2018, s. 31-56.
- Délide J., 2020, *Genèse du nationalisme culturel haïtien. Le Cercle littéraire de 1836-1839*, Cahiers d'Études Africaines, nr 237, s. 63-88.
- Depestre R., 1968, *Jean Price-Mars et le mythe de l'Orphée noir ou les aventures de la négritude*, L'Homme et la Société, nr 7, s. 171-181.
- Depestre R., 1980, *Bonjour et Adieu à la Négritude suivi de Travaux d'Identité*, Robert Laffont, Paris.
- Dieumette J., 2018, *Identidade-Relação E Transculturação: Uma Leitura Do Romance Compère Général Soleil*, De Jacques-Stephen Alexis, Guarulhos, São Paulo.
- Frioux-Salgas S., 2021, *Le 1er Congrès international des écrivains et artistes noirs (Paris, Sorbonne, 19-22 septembre 1956)*, Hommes & Migrations, nr 1332, s. 143-149.
- Gaillard R., 1993, *L'indigénisme haïtien et ses avatars. L'école indigéniste: place dans l'histoire et la littérature haïtienne*, Conjonction, nr 197, Janvier-Mars, s. 9-26.
- Hoffman L.F., 1995, *Littérature d'Haïti*, Edicef, Paris.

- Indigène, Indigénisme*, 1873, *Dictionnaire de la Langue Française*, t. 3 [on-line], <https://www.cnrtl.fr/definition/Indig%C3%A8ne> [dostęp: 12.08.2023].
- Indigène, Indigénisme*, 1932, *Dictionnaire de l'Académie française*, t. 2 [on-line], <https://academie.atilf.fr/9/consulter/Indig%C3%A8ne?page=1> [dostęp: 12.08.2023].
- Jean D., 2018, *Identidade-Relação E Transculturização. Uma Leitura Do Romance Compère Général Soleil, De Jacques-Stephen Alexis*, Dissertação de Mestrado, Guarulhos, São Paulo.
- Joseph C.L., 2012, *The Religious Philosophy of Jean Price-Mars*, *Journal of Black Studies*, t. 43, nr 6, s. 620-645.
- Joseph C.L., Mezilas G., 2018, *Introduction*, w: Joseph C.L., Mezilas G., *Between Two Worlds, Jean Price-Mars, Haiti, and Africa* (ed.), Lexington Books, New York, s. IX-XVII.
- Jougan A. (red.), 1848, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, Michalineum, Miejsce Piastowe.
- Kamińska-Kaganiec A., 2017, *Rasa czarna a tożsamość kubańska*, *Politeja*, nr 4 (49), s. 394-422.
- Kwaterko J., 1999, *Frankofonia. Koncept, ideologia, fakt literacki*, *Literatura na świecie*, nr 1-2, s. 328-336.
- Kwaterko J., 2003, *Dialogi z Ameryką. O frankofońskiej literaturze w Quebecu i na Karaibach*, Universitas, Kraków.
- Łepkowski T., 1964, *Archipelagu dzieje nietatwe. Obrazy z przeszłości Antyli XV-XX w.*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Magloire G. 2003(a), *Jean Price-Mars* [on-line], <http://ile-en-ile.org/price-mars/> [dostęp: 21.02.2023].
- Magloire G. 2003(b), *Jean Price-Mars* [on-line], <http://africultures.com/personnes/?no=18473> [dostęp: 18.02.2023].
- Magloire-Danto G., 2005, *Anténor Firmin and Jean Price-Mars. Revolution, Memory, Humanism*, *Small Axe. A Caribbean Journal of Criticism*, nr 18, s. 150-170.
- Mączka E.M., 2020, *Święci chrześcijańscy w kulcie vodou na Haiti*, Zakład Poligraficzny UWM, Olsztyn.
- Mezilas G., 2008, *Qué es el indigenismo haitiano?*, *Cuadernos Americanos. Nueva Epoca*, t. 4, nr 126, s. 29-52.
- Palisse M., 2014, *La Faculté d'ethnologie de l'Université d'État d'Haïti. Des projets de Price-Mars et de Roumain à la réalité des années 2000*, w: Byron J.P. (red.), *Production du savoir et construction sociale. L'ethnologie en Haïti*, Presses de l'Université de Laval, Québec.
- Perry A.T., 2017, *Becoming Indigenous in Haiti, from Dessalines to La Revue Indigène*, *Small Axe*, t. 21, nr 2, s. 45-61.

- Plezia M. (red.), 1998(a), *Słownik łacińsko-polski*, t. 3, PWN, Warszawa.
- Plezia M. (red.), 1998(b), *Słownik łacińsko-polski*, t. 2, PWN, Warszawa.
- Price-Mars J., *Haitian Physician and Diplomat* [on-line], <https://www.britannica.com/biography/Jean-Price-Mars> [dostęp: 19.02.2023].
- Price-Mars J. (réd.), 1973, *Ainsi parla l'Oncle*, Leméac, Québec.
- Price-Mars J., 1919, *La Vocation de L'Élite*, Imprimerie Edmondu Chenet, Port-au-Prince.
- Robinson C., 1997, *Jean Price-Mars: Haitian Anthropologist and Man of Ideas*, Encyclopedia of Latin American Literature, London, s. 1245-1247.
- Rodriguez Miranda E.I., 2018, *The Role of Price-Mars's Thought in the Haitian Renaissance in the First Half of the Twentieth Century*, w: Joseph C., Mezilas G., Saint Paul J.E. (ed.), *Between Two Worlds*, New York, s. 3-30.
- Rousseau Déus F., 2020, *The Construction of Identity in Haitian Indigenism and the Post-Colonial Debate*, Vibrant. Virtual Brazilian Anthropology, t. 17, s. 1-21.
- Rudowski T., 2013, *Czym jest négritude? Wprowadzenie do zagadnienia murzyńskości*, Ameryka Łacińska, nr 3-4, s. 77-100.
- Sylvain G.N., 1927, *Chronique/ Programme*. *La Revue Indigène: les arts et la vie*, Port-au-Prince, nr 1.
- Tessonneau A.L., 2004, *Les pratiques littéraires haïtiennes et antillaises et le mouvement de la Négritude*, w: Lagarde C. (red.), *Écrire en situation bilingue*, t. 1, Presses Universitaires de Perpignan, Perpignan, s. 357-372.
- Włoczewska A., 2012, *Mały leksykon pojęć i terminów frankofońskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Wynter S., 1970, *Jonkonnu in Jamaica. Towards the Interpretation of Folk Dance as Process*, Jamaica Journal, nr 2, 34, s. 34-48.